

Самсонова О. В.,

Кримський державний медичний університет ім. С.І. Георгієвського, м. Сімферополь

УЯВА ЯК СКЛАДОВА МІКРОСИСТЕМИ “ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ЛЮДИНИ” (на матеріалі фо з компонентом-назвою рослин)

У статті досліджуються ФО з компонентом-назвою рослин мікросистеми “Уява людини” як складової мікросистеми “Пізнавальні процеси людини”.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, пізнавальний процес, уява, фантазія, мрія.

В статье исследуются ФЕ с компонентом-названием растений микросистемы “Воображение человека” как составной микросистемы “Познавательные процессы человека”.

Ключевые слова: фразеологическая единица, познавательный процесс, воображение, фантазия, мечта.

The item is devoted to the analysis of phraseologic units containing the names of plants as a component of microsystem “Human Imagination” as a part of microsystem “Cognitive processes”.

Keywords: phraseologic unit, cognitive process, imagination, fantasy, dream.

Огляд останніх досліджень. ХХ ст. можна назвати століттям становлення фразеології як науки, обґрунтування її теоретичних засад і практичного втілення їх у фразеографії, причому багатий фактичний матеріал вже у ХІХ ст. зібрани українські (П. Білецький-Носенко, Б. Грінченко), польські (С. Б. Лінде, Я. Карлович, А. Кринський та В. Неджведський) та англійські (Р. Тренч, Н. Вебстер) лексикографи. За сто років написано чимало праць, присвячених вивченню класифікації фразеологічних одиниць (далі – ФО) та дослідженню їх походження, питанню семантичної природи компонента ФО, аналізу системних зв'язків (синонімія, антонімія, омонімія, паронімія), зокрема, проблемі фразеологічної варіантності та синонімії, питанню еквівалентності ФО тощо [3].

Мета дослідження. Фразеологія привертала і привертає увагу вчених з огляду на свою яскравість, образність, оригінальність, оскільки вона увібрала в себе подібності й відмінності у мисленні окремих людей, колективів, націй, а також експресивні, емоційні й стилістичні відтінки та історично-культурні нашарування. Опираючись на багату скарбницю словесної мудрості народів, їхню спостережливість, творчість та діяльність, фразеологія акумулює неймовірно різноманіття висновків та узагальнень, до яких дійшло все людство і кожна нація зокрема. Наявна інформація проявляється у конотативному аспекті значення фразеологічної одиниці [1]. Учені вже досліджували українські ФО з анімалістичним (В. Бойко) та антонімічним (Н. Бобух) компонентами, з компонентами-соматизмами (І. Тимченко) та компонентами-зоонімами (Д. Ужченко), з компонентом “душа” (О. Каракуця); російські ФО з компонентом “погода” (Я. Левченко) та з компонентом, що позначає колір (О. Каленкова); словацькі й українські ФО з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць (З. Унук), польські ФО з ономастичним компонентом (А. Кравчук), з етнонімами (О. Рогач), чеські ФО з компонентом “тріш” (І. Тепляков) тощо. Об'єкт нашого дослідження – ФО з компонентом – назвою рослин, оскільки саме вони недостатньо досліджені, тому вповні не знайшли реалізацію в ідеографічних словниках різних типів.

Виклад основного матеріалу. В основі життєдіяльності кожної особистості лежать психічні процеси, передусім психічно-пізнавальні. Треба зазначити, що, розглядаючи пізнавальні процеси людини ми маємо згадати про таке поняття як “пізнавальна діяльність” людини [5].

У кожної людини є своєрідні, неповторні особливості психічних пізнавальних процесів (*пізнавальний процес* – це психічний процес, за допомогою якого людина пізнає навколишній світ), котрі загалом функціонують як єдиний комплекс [2]. Особистість через органи відчуття сприймає окремі аспекти та властивості предметів і явищ, осмислює та складає їх у цілісні розумові та чуттєві образи, виділяє суттєві та важливі елементи, з'ясовує причинно-наслідкові зв'язки, запам'ятовує, а в потрібний момент пригадує, формує уявлення про нові об'єкти, явища, процеси тощо.

Відображення реальності у людській психіці може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання.

Для чуттєвого пізнання характерно те, що предмети та явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуттів людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори – і відбиваються в мозку. До цієї форми пізнання дійсності належать пізнавальні психічні процеси відчуття та сприйняття. Враження, одержані з їх допомогою, містять інформацію про зовнішні ознаки та властивості об'єктів, утворюючи чуттєвий досвід людини [5].

Фразеологічні засоби вираження пізнавальних процесів людини не були предметом комплексного дослідження в мовознавстві. Окремі зауваження з цієї проблематики знаходимо лише в працях А. М. Емірової, П. О. Редіна та Ю. Ф. Прадіда [6]. В своїй роботі ми спробуємо дослідити фразеологічну мікросистему “Пізнавальні процеси людини” на прикладах ФО з компонентом-назвою рослин.

До вищих пізнавальних процесів, які властиві лише людині, належать уява або фантазія, в чому яскраво проявляється людський характер діяльності. Слова уява і фантазія дуже близькі за значенням. Словник дає такі визначення уяви: “1. здатність образно створювати або відтворювати кого-, що-небудь в думках, свідомості; відображення, думка, фантазія. 2. те, що відтворене в свідомості; образ”. Відповідно фантазія – це: “1. витвір уявлення; мрія. 2. творча уява. 3. нічим не обґрунтована думка; вигадка, казка, байка, фантазмагорія. 4. дивний учинок; примха, химера. 5. літературний твір казкового, незвичайного змісту” [8]. Не уявивши кінцевий результат праці, людина не може братися за роботу. В уявленні очікуваного результату за допомогою фантазії – корінна відмінність людської праці від інстинктивної поведінки тварин. Отже, уява – це психічний процес, що полягає в створенні людиною нових образів шляхом упорядкування знань, якими вона володіє, в нове співвідношення.

Сучасна психологічна наука виділяє такі види уяви:

1) Пасивну (навмисну і ненавмисну).

Образи фантазії, викликані навмисне, але не зв'язані з волею, спрямованою на втілення їх у життя, називають ще маренням (марення – гарячковий стан хворої чи сонної людини, що звичайно супроводжується незв'язною, невиразною, беззмістовною мовою). Ненавмисна уява виникає при послабленні контролюючої ролі свідомості, при тимчасовій бездіяльності людини, в напівсонному стані, в стані афекту, в сні (сновидінні), при патологічному розладі свідомості (галюцинації). *ФО це це квіточки, ягідки будуть далі* означає навмисне перебільшування чогось; уживається, щоб підкреслити думку – неприємне, небажане тільки починається, а все гірше ще попереду; про щось бажане, але недозволене, заборонене говорить *ФО заборонений овоч завжди солодкий*.

2) Активну (відтворювальну і творчу).

Уява, в основі якої лежить створення образів, що відповідають опису, називають відтворювальною.

Говорячи слово емблема, ми уявляємо якийсь предмет із символічним зображенням. Емблема – це предмет, зображення, що умовно позначає який-небудь предмет, ідею [8]. Емблему миру і згоди характеризує *ФО маслинова гілка*. Згадаємо етимологію цього вислову. Маслина або олива – символ миру, достатку, родючості й перемоги. Згідно з грецькими міфами, олива створена богинею Афіною у змаганні за право дати назву місту Афіни. Вінок із гілок оливкового дерева став найвищою нагородою для громадян Греції, а на Олімпійських іграх вінки несли на честь богині. Рясність дерева зробила його й символом родючості, тому на весіллі наречена й наречений надівали або несли в руках гірлянди з оливкових гілок. Ці гілки також символізували мирні наміри. Оливкова гілка була античним символом миру, тому вона атрибут персоніфікованого Миру й золотого століття людства, а в середньовічному мистецтві – Згоди. Пізніше цю символіку успадкувала й Біблія. В Старому Завіті голуб повертається до Ноя з листком оливкового дерева, який є знаком, що вода потопа стала спадати. Відтоді лист оливи символізував для християн установа миру між Богом і людиною. Гілка оливи стала символом угамування стихії й прощення Богом людей і відповідно початку мирного, спокійного життя. Завдяки популярності Біблії цей образ – голубка з оливковою гілкою в дзьобі – міцно увійшов у європейську культуру, але вживається вже поза релігійного контексту як загальновізнаний символ миру.

Творча уява, на відміну від відтворюючої, передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються людиною в процесі трудової діяльності.

Особливим видом уяви є мрія як витвір образів бажаного майбутнього. (Мрія – це: 1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви; сон // привид, примара; 2. Думка про щось бажане, приємне; бажання, прагнення// предмет бажань, прагнень; 3. Про щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія) [2]. Мрія випереджає реальний хід подій, вона, як правило, не може бути реалізована за короткий час. Наприклад *ФО ворожити на бобах* означає 'вдаватися до необґрунтованих передбачень, мріючи про щось'.

Ромашки – це маленькі сонечки, що поєднують багато доріг-пелюстків. На ромашках, здається, ворожили у всі часи. Для того, щоб дізнатися відповідь на питання, яке турбує або про що мрієш, брали в ліву руку ромашку, а правою, примовляючи, зривали пелюстки. Останній зірваний і був відповіддю на питання. Тому, *ФО ворожити на пелюстках ромашки* і означає 'робити безпідставні, нічим не обґрунтовані здогади'.

Уява може функціонувати на різних рівнях. Відмінність їх визначається передусім тим, наскільки активно, свідомо ставиться людина до цього процесу. По мірі вираженості активності розрізняють два види уяви: активну й пасивну. Для пасивної уяви характерне створення образів, які не втілюються в життя, програм, які не здійснюються або не можуть бути здійснені. Пасивна уява людини поділяється на навмисну та ненавмисну. Найбільш показовим виявом пасивної уяви є галюцинація (уявне сприйняття неіснуючих речей), при якій людиною сприймається неіснуючий об'єкт. Ненавмисну уяву людини позначають такі *ФО заборонена грушка солодка, калачі на вербах там ростуть*, що означають 'говорити про що-небудь нереальне' і *голодній курці просо на думці* – 'щось недозволене, чуже'. *ФО яблуко незгоди і яблуко розбрату* має значення 'всяка причина суперечок і розбрату', що походить ще з давньогрецьких міфів. Пелей і Фетида, батьки героя Троянської війни Ахиллеса, забули запросити на своє весілля богиню розбрату Ериду. Вона дуже образилася й таємно кинула на стіл, за яким святкували боги та смертні, золоте яблуко; на ньому було написано: "Прекрасніший". Зчинилася страшна суперечка між трьома богинями: супругою Зевса – Герою, Афіною – дівою, богинею мудрості, й прекрасною богинею любові та краси Афродитою. Суддею між ними вибрали юнака Париса, який присудив яблуко богині краси. Благодарна Афродита допомогла Парису вкрасти дружину грецького царя Менелая, прекрасну Олену. Щоб помститися за таку образу, греки пішли війною на Трою. Як бачимо, яблуко Ериди й насправді привело до роздору й війни. Пам'яттю про це залишився вираз "яблуко незгоди або яблуко розбрату", що означає всяку причину суперечок і розбрату.

Активну уяву людини психологічна наука поділяє на відтворювальну і творчу. Відтворювальну уяву має у своїй основі створення тих або інших образів, відповідних опису. Цей вид уяви є неодмінним атрибутом будь-якої наукової діяльності і виявляється при читанні літератури, вивченні географічних карт, історичному описі, розгляді креслень і проєктів. *ФО лавровий вінок* означає 'славу, пошесті'. (Лавр у своєму первісному значенні – це триумф і перемога. Будучи вічнозеленою рослиною, він символізує сталість, вічність і безсмертя.). В давньогрецькій культурі лавр уособлював перемогу та мир, і був присвячений Аполлону й Діонісу. Згідно міфу, Аполлон переслідував німфу Дафну, яка дала слово зберігати цнотливість. Дафна попросила про допомогу, і боги перетворили її на лаврове дерево, яке марно обнімав Аполлон. Відтоді лавр став його священною рослиною. Ось чому в Греції музикантів, поетів, танцюристів, покровителем яких був Аполлон, нагороджували саме лавровими вінками. Лавру приписувалася не тільки цілюща сила, а й сила очищення від душевного осквернення. В ранньому християнстві вічнозелене листя лавра вважалося символом вічного життя або нового життя, яке прийде завдяки покутовим діям Христа, а вінок із лавра символізував мучеництво.

Творча уява виражається у створенні нового, оригінального образу, ідеї. Вона являє собою активне, цілеспрямоване оперування наочними уявленнями в пошуках шляхів задоволення потреб. Продукт творчої уяви завжди може бути матеріалізованим, тобто втілений у вигляді речі, але образ може залишитися на рівні ідеального змісту, оскільки реалізувати його на практиці неможливо. Відомо, що флористичні концепти відіграють неабияку роль у свідомості народу. У культурі кожного народу існують концепти, що можуть дати уявлення про всю культуру, представити найосновніші особливості етносу, їх називають ключовими концептами культури. Деякі фітоніми здатні розповісти про Україну завдяки наявним у структурі концептів образним, поняттєвим та символічним значенням.

На позначення відтворювальної уяви нами зафіксовано такі ФО з компонентом-назвою рослини: *валечко із червоної калини і заказаний овоч*, що означають 'щось привабливе, бажане, але недозволене, чуже', а ось ФО *фіговий листок* вживається в значенні 'лицемірне прикриття чогось постидного, непристойного, а також лицемірне маскування справжніх намірів або справжнього стану справи'. Вираз йде від біблійного міфу про Адама та Єву, які пізнали після гріхопадіння стид і прикрилися листям смокви (фігового дерева). Розривсюдженню виразу сприяло те, що з XVI ст. скульптори застосовували фіговий листок для зображення голого тіла.

ФО *голуба квітка; без верби і калини нема України* означають 'щось ніжне, чисте, рідне'; а ФО *на терні помаранчі; малиновий дзвін* – 'щось нездійсненне, нереальне'. ФО *терновий вінок* – це 'символ мучеництва, муки страждання'. Згідно з легендою, саме з цього дерева був сплетений терновий вінок Христа – вінок із гілок рослини з шипами (тернами), який, за Євангелієм, був покладений на голову Ісуса Христа римськими воїнами під час Його наруги. В давні часи траплялося, що такі вінки в насмішку кляли на голови злочинців, засуджених на смерть, тоді як переможців увінчували лавровими вінками. Художники багато разів використовували для своїх картин образ Христа в терновому вінку. Вінок цей став емблемою мучеництва, страждань, переносимих покірно. Розглядаючи ФО *лаври Герострата* треба зазначити, що вона означає 'слава, що дорівнює вічному позору; постидна слава людини, яка прославилася тільки шляхом руйнування того, що створено іншими'. Походження фразеологізму пов'язано з іменем Герострата, який, щоб зробити безсмертним своє ім'я, спалив храм Артеміди, одне з семи чудес світу.

З творчою уявою людини пов'язана ФО *сади Семіраміди*, яка означає щось фантастичне. Сади Семіраміди – це благородна примха деспота, яку він створив для своєї молодой коханої дружини. Вавілонський цар Навуходонос створив те, що було недоступне для інших і тому вважалося фантастичним. І тому зараз щось фантастичне, недоступне для інших ми і називаємо садами Семіраміди.

Висновки. Досліджений матеріал дає можливість стверджувати, що в етнопонаціональній картині світу знайшли відображення народні знання про оточуючу дійсність і ті стереотипні моделі, що характеризують мовну спільноту. Матеріал показав, що через нездатність мислити рослинний світ допомагає людині підкреслити її абсолютну перевагу над усіма живими істотами. Це імплікують фразеологізми з рослинними номінаціями на позначення уяви людини. Отримані результати можуть сприяти подальшій розробці таких проблем лексикології, фразеології, лексикографії, а також когнітивної лінгвістики, як: роль лексичного компонента у формуванні фразеологічного значення, роль демократичних процесів у встановленні парадигми пізнання й відображення світу у вербальному мисленні людини. Практичні результати дослідження можуть бути використані при укладанні фразеологічного словника.

Література:

1. Вежбицкая А. // А. Вежбицкая Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – 411 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел // Бусел В. Т. – К.; Ірпін' : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
3. Демський М. Т. // М. Т. Демський Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів.-Краків.-Париж : Просвіта, 1994. – 62 с.
4. Жайворонок В. В. // В. В. Жайворонок Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – Київ : Видав. "Довіра". – 2006, – 703 с.
5. Постовалова В. И. // В. И. Постовалова Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8-69.
6. Прадід Ю. Ф. // Ю. Ф. Прадід Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / НАН України, Ін-т української мови; Відп. ред. О. О. Тараненко. – К. : Сімферополь, 1997. – 252 с.
7. Прадід Ю. Ф. // Ю. Ф. Прадід Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь : Эмоции человека. – Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994 –2. – 243 с.
8. Семотюк О. П. // О. П. Семотюк Сучасний словник іншомовних слів. – 2-ге вид., доп. – Х. : Веста : Видавництво "Ранок", 2008. – 688 с.
9. Фразеологічний словник української мови / Укладачі: Л. Паламарчук, В. Винник, В. Білоноженко та ін. // Паламарчук Л., Винник В., Білоноженко В. та ін. – К. : Наукова думка, 1999. – Кн. 1-2. – 984 с.